

KAROLINA SZŁĘZAK

Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej
w KrakowieWYDATKI NA UTRZYMANIE RATUSZA W KRAKOWIE
W XVI–XVIII WIEKU

Ratusz krakowski nie doczekał się do dziś naukowej monografii, która objęłaby również zagadnienia wydatków na jego utrzymanie i funkcjonowanie mieszczących się w nim urzędów. Dotychczasowe badania dotyczyły przede wszystkim zagadnień z zakresu architektury i historii sztuki¹. Zdecydowanie szerszej temat dawnego krakowskiego ratusza omówił jedynie Józef Muczkowski, który jako pierwszy zwrócił uwagę na zależność pomiędzy rozwojem ustroju miejskiego a kształtowaniem się siedziby go reprezentującej². Docenił on również znaczenie rachunków krakowskich, które doskonale zachowały się do naszych czasów i stanowią bogate źródło informacji o kosztach ponoszonych przez gminę krakowską na potrzeby utrzymania ratusza³.

¹ Większość publikacji dotyczących krakowskiego ratusza powstała w ramach działalności Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa i ogłoszona została w „Roczniku Krakowskim” (dalej: RK): S. Tomkowicz, *Wieża dawnego ratusza na rynku krakowskim*, RK 23, 1932, s. 1–17; W. Komorowski, *Krakowski ratusz w średniowieczu i domniemany Dwór Artusa w Krakowie*, RK 64, 1998, s. 7–34. Warto też wymienić inną pracę tego ostatniego autora: W. Komorowski, A. Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław 2008.

² J. Muczkowski, *Dawny krakowski ratusz*, RK 8, 1906, s. 1–40 (tam dawniejsza literatura).

³ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr.), Akta miasta Krakowa, Regestra perceptorum et distributorum proventuum civitatis Cracoviensis, rkps 1598–1827. Sumariusze ksiąg szesnastowiecznych zostały opublikowane w: *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, t. 1, z. 2: *1507–1586*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1885, s. 949–1145, zob. Z. Noga, *Księgi rachunkowe miasta Krakowa XVI–XVIII wieku jako źródło do dziejów politycznych*, w: *Tekst źródła. Krytyka. Interpretacja*, red. B. Trelińska, Warszawa 2005, s. 367–371.

* * *

Interesujące nas *expensa* są w księgach rachunkowych znacząco rozproszone. Odnotowano je w kilkudziesięciu działach, łącznie z rozchodami na utrzymanie wszystkich nieruchomości miejskich. Na 34 działy po stronie rozchodów, figurujące w księdze rachunkowej z 1624 r., informacje o kosztach utrzymania ratusza znaleźć można aż w 16 działach⁴. Dodatkowe utrudnienie stanowi sposób rejestracji wydatków na prace porządkowe, remontowe i budowlane ratusza krakowskiego. Zarówno stali, jak również czasowo wynajęci do tego rzemieślnicy przedstawiali władzom miejskim tygodniowe sprawozdania, w których bardzo szczegółowo opisywali wykonywane w tym czasie roboty oraz koszty, jakie ponieśli z tytułu zakupu niezbędnych materiałów. Niestety, sprawozdania te były sporządzane łącznie dla wszystkich miejskich nieruchomości, co uniemożliwia w większości przypadków wychwycenie tych dotyczących samego budynku ratusza. Problem stanowi również to, że w osobnych działach odnotowywano honoraria za prace i zwroty za zużyte do nich materiały⁵.

Mimo tych zastrzeżeń można z ksiąg rachunkowych wydobyć szereg interesujących informacji o kosztach, jakie krakowska gmina miejska ponosiła na utrzymanie ratusza. W odniesieniu do XVI i XVII w. najwięcej ich znajduje się w dziale „praetorii necessaria”, w którym umieszczono wpisy dotyczące zakupu materiałów potrzebnych do bieżącego i prawidłowego funkcjonowania wszystkich urzędów znajdujących się w ratuszu, jak również prac porządkowych i remontowych wykonywanych przez służbę ratuszową lub czasowo wynajętych do tego robotników (zob. wykres 1). W dziale tym umieszczono również wydatki na delegacje posłów miejskich, na miejskie uroczystości, organizowane na ratuszu uczyty itp. Liczba wpisów dotyczących tego rodzaju obciążeń budżetu zmieniała się. W szesnastowiecznych księgach rachunkowych większość pozycji w dziale „praetorii necessaria” stanowiły właśnie te wydatki, np. w 1523 r. aż 71% pozycji⁶. Z czasem w tym dziale pojawiało się coraz więcej wpisów dotyczących bieżących wydatków miasta na cele polityki zewnętrznej. W 1612 r. odnotowano wydatki w wysokości 329 grzywien, z czego 134 grzywien (zaledwie 41%) stanowiły wydatki ratusza⁷. Coraz większa różnorodność wpisów wnoszonych do

⁴ ANKr., rkps 1692, k. 325.

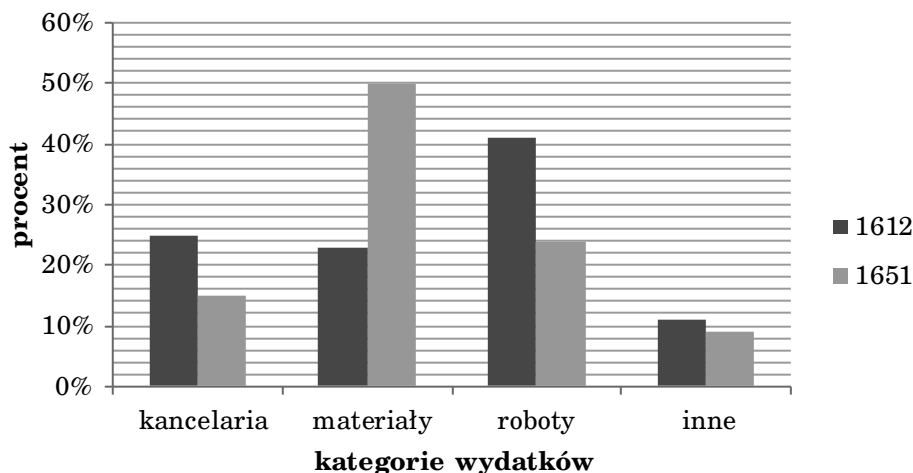
⁵ Z. Noga, *Budżet miasta Krakowa na przełomie XVI i XVII w.*, RDSG 70, 2010, s. 93.

⁶ ANKr., rkps 1599, k. 265–284.

⁷ ANKr., rkps 1701, k. 321–345.

tego działu wpłynęła zapewne na zmianę jego nazwy, która w 1. połowie XVII w. brzmiała już „praetorii necessaria et civitatis” i zdecydowanie trafniej oddawała jego zawartość⁸.

Wykres 1. Struktura wydatków na utrzymanie krakowskiego ratusza odnotowana w dziale „praetorii necessaria” w 1612 i 1651 r.

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta miasta Krakowa, Regestra perceptorum et distributorum proventuum civitatis Cracoviensis, rkps 1701, 1754.

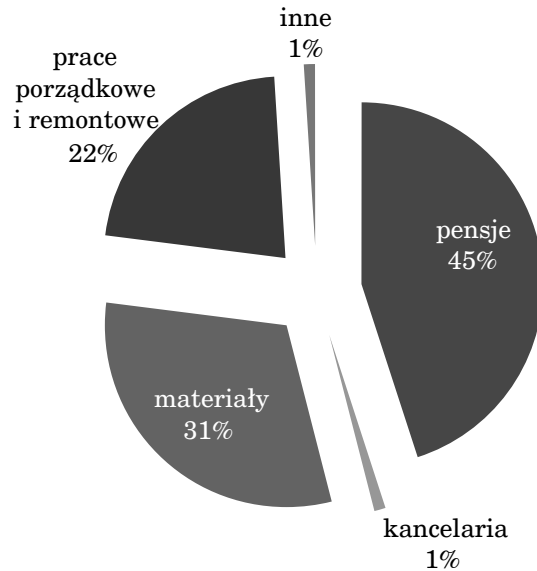
Inaczej przedstawiały się *expensa* tego rodzaju odnotowane w osiemnastowiecznych księgach rachunkowych. Sposób rejestracji wydatków gminy miejskiej uległ do tego czasu zdecydowanej zmianie. Zlikwidowano większość dotychczas funkcjonujących działów, a w ich miejsce wprowadzono 5 ogólnych, dzieląc wydatki na: „res et commoda” miasta stołecznego, elekcję rady miejskiej, pensję, koszty robót miejskich oraz koszty poczynione na zakup materiałów potrzebnych do ich wykonania⁹. Struktura wydatków na funkcjonowanie ratusza nie uległa jednak

⁸ Pierwszy raz w księgach rachunkowych taka nazwa działu występuje w 1618 r.; ANKr., rkps 1709, k. 354.

⁹ Osiemnastowieczne księgi rachunkowe m. Krakowa nie zachowały się w komplecie; z lat 1701–1716 oraz 1718–1721 dysponujemy jedynie głównymi zestawieniami przychodów i rozchodów sporządzonymi w 1746 r., które nie pozwalają na wyszczególnienie wydatków poniesionych na utrzymanie ratusza. Zmiana sposobu rejestracji rachunków, mająca miejsce w tym okresie, wpłynęła na ilość i jakość odnotowywanych wydatków. Rachunki z lat 1717, 1722–1740, 1742–1761, 1796–1797 były spisywane chronologicznie, osobno dla każdego miesiąca, a nie jak wcześniejsze – cotygodniowo. Od 1733 r. wydatki zostały ograniczone do pięciu działów. Fakt zniknięcia wielu wcześniej funkcjonujących w rachunkach pozycji świadczyć może

zdecydowanej zmianie. Podobnie jak w XVI i XVII w. wydatki te można podzielić według tego samego schematu (zob. wykres 2). Uwzględniano w nich koszty poniesione na rzecz kancelarii miejskiej, na zakup niezbędnych materiałów oraz na wynagrodzenia za prace wykonywane na ratuszu. W odróżnieniu od wieków wcześniejszych możliwe jest także całościowe ujęcie wydatków na utrzymanie budynku ratusza i wypłaty dla jego personelu.

Wykres 2. Struktura wydatków na utrzymanie krakowskiego ratusza w 1749 r.

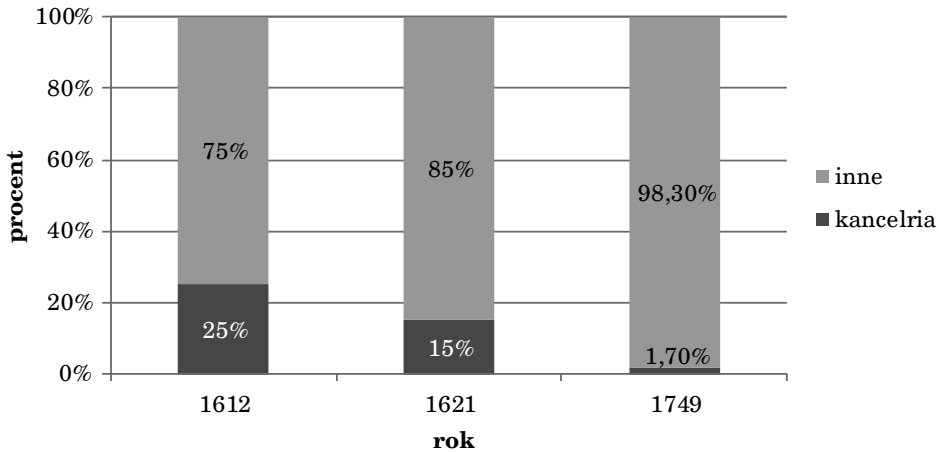

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta miasta Krakowa, Regestra perceptorum et distributorum proventuum civitatis Cracoviensis, rkps 1814.

W całym omawianym okresie stale ponoszono oczywiście koszty utrzymania kancelarii miejskiej, zakupu papieru, pergaminu, materiałów pisarskich, wosku do pieczętowania dokumentów oraz świec oświetlających kancelarię. W XVI i XVII w. wpisy te trafiały wyłącznie do rubryki „praetorii necessaria”, natomiast w XVIII w. zakwalifikowane zostały do pierwszej rubryki „res et commoda”. Zestawiając dane z poszczególnych lat (zob. wykres 3), zauważyć można regularny spadek wydatków na ten cel, co można tłumaczyć postępującym zubożeniem miasta, które wystawiało o wiele mniej dokumentów.

o zdecydowanym zubożeniu miasta, którego wydatki zostały ograniczone do najbardziej niezbędnych. *Katalog Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa, t. 2: Kraków. Rękopisy nr 1–3568*, Kraków 1915, s. 236–242.

Wykres 3. Procentowy udział wydatków na potrzeby kancelarii odnotowany w dziale „praetorii necessaria”

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta miasta Krakowa, Regestra perceptorum et distributorum proventum civitatis Cracoviensis, rkps 1701, 1712, 1814.

W rachunkach ratusza bardzo liczne są wydatki na drewno i węgiel do pieców, ale również na słomę do rozpalania w nich i świece. Odnotowano również koszty remontów pieców znajdujących się w ratuszu oraz usług kominiarskich. Z siedemnastowiecznych rachunków wynika, że nadzór nad tymi zadaniami sprawował *hausknecht*, który otrzymywał pieniądze na zakup niezbędnych materiałów oraz nadzorował służbę obsługującą piece¹⁰.

Wiadomo również, że władze miejskie zatrudniały stałych pracowników do niektórych prac w budynku ratusza, a pozostałe roboty były wykonywane przez wynajmowanych doraźnie rzemieślników.

Najwyższą pozycję w hierarchii stałego personelu krakowskiego ratusza zajmował hutman (*praefectus praetorii, capitaneus praetorii*). Zarządca ratusza, odpowiedzialny za wszelkie prace porządkowe i bezpieczeństwo zarówno samego gmachu, jak całego miasta, był dobrze opłacany. Prócz regularnej pensji otrzymywał uposażenie z racji prowadzenia sądu hutmańskiego¹¹. Z czasem, ze względu na nadmierny wzrost obowiązków hutmana, w celu odciążenia go utworzono nowe stanowisko. Obsadzony na nim urzędnik (*circelmagister, vicecapitaneus civitatis*) zarządzał bezpośrednio ratuszem, sprawował nadzór nad służbą i kontrolował wszelkie prace w budynku. Jednak od początku

¹⁰ ANKr., rkps 1754, k. 203.

¹¹ Prerogatywy hutmana ratusznego przedstawił Z. Noga, *Urzędnicy miejscy Krakowa, cz. 2: 1500–1794*, Kraków 2008, s. 39.

XVII w. urząd ten nie pojawia się regularnie wśród plac ratusza. Trudno powiedzieć, kto wtedy przejął jego obowiązki. Można jedynie przypuszczać, że sam hutman był w stanie przejąć z powrotem część powinności tego pracownika, ponieważ w 1602 r. rada miejska ograniczyła jego działalność sądowniczą do spraw nieprzekraczających wartości 4 złote polskie¹². W 1556 r. jego roczne wynagrodzenie wyniosło 21 grzywien i 32 grosze, natomiast dla hutmana ratusznego 26 grzywien¹³; ta nieduża różnica jest mimo wszystko pozorna. Hutman czerpał dodatkowo inne dochody z racji pełnionego urzędu, w tym z obowiązków sądowych. Nie zmienia to jednak faktu, że *circelmagister* należał do najlepiej opłacanych pracowników ratusza krakowskiego w XVI w.

Zatrudniony na stałe personel mieszkał w budynku ratusza, otrzymywał pensję w wymiarze tygodniowym oraz wynagrodzenie w naturze, czyli uszyte na miarę ubranie. Wysokość pensji tygodniowych wypłaconych personelowi ratusza krakowskiego w XVII w. była szczegółowo odnotowywana w księgach rachunkowych. Zestawiając informacje dotyczące pensji dla *familiae praetorii* przedstawione w księdze rachunkowej z 1651 r., zaobserwować można kilka różnic w porównaniu m.in. do źródeł szesnastowiecznych. W tym roku najwyższe tygodniowe wynagrodzenie otrzymał trębacz Marcin Krupski, 6 grzywien, podczas gdy 100 lat wcześniej najlepiej opłacany był hutman ratuszny. Nie świadczy to jednak o spadku znaczenia tego urzędu, bo bez wątpienia nadal zajmował on najwyższą pozycję w hierarchii służb miejskich. Zapewne przy ustalaniu tej kwoty wzięto pod uwagę dodatkowe przychody wynikające z pełnionej funkcji. Takie samo wynagrodzenie jak hutmanowi Stanisławowi Dybowskiemu, 4 grzywny tygodniowo, przysługiwało zegarmistrzowi miejskiemu Janowi Ostrowskiemu. Mniejszą pensję niż trębacz i inni wyżej wymienieni otrzymał w 1651 r. dzwonnik Marcin Makowic, tylko 1 grzywnę i 10 groszy, jednak pobierał on dodatkowo 2 grosze za każde dzwonięcie na zebranie pospólstwa¹⁴. Warto zaznaczyć, że trębaczowi również przysługiwało dodatkowe wynagrodzenie, jednak zapewne nie było ono w skali roku aż tak wysokie. Wawrzyniec Wrona, ratuszowy *hauskneht* – nadzorujący wszelkie prace porządkowe na ratuszu – otrzymywał 1 grzywnę tygodniowej pensji. Kolejno na liście plac zostali odnotowani czterej „strzelcy” zapewniający ochronę urzędującemu burmistrzowi, z których każdy

¹² Tamże, s. 38.

¹³ ANKr., rkps 1618, k. 187.

¹⁴ Wynagrodzenie dla dzwonnika z tego tytułu odnotowywane było zawsze w rubryce „praetorii necessaria”.

otrzymywał po 40 groszy tygodniowo. Najniższa pensja przysługiwała tzw. służbie ratuszowej. W 1651 r. było to dziewięć osób, a każda zarabiała tygodniowo 34 grosze¹⁵. Łącznie roczne pensje wypłacone całej *familiae praetorii* w pieniądzu i naturze wyniosły 3670 grzywien, co stanowiło 18% wszystkich wydatków zarejestrowanych w 1651 r.¹⁶

Ważną część kosztów utrzymania krakowskiego ratusza stanowiły wydatki na prace porządkowe i budowlano-remontowe, wykonywane przez wynajętych do tego pracowników. Tak zatrudnieni wykonawcy przedstawiali wydatki pisemnie co tydzień i na ich podstawie otrzymywali zwrot poniesionych kosztów oraz wynagrodzenie za robociznę¹⁷. Zlecane prace, zarówno porządkowe, jak i remontowe na ratuszu, były uzależnione od pory roku. Z zimowych miesięcy pochodzi szereg wpisów o kosztach zrzucania śniegu z dachu ratusza, czyszczenia rynien, rąbania drewna czy wywożenia śniegu z dziedzińca przed kabatami. Wiosną i latem przeważały wydatki na usuwanie błota sprzed budynku ratusza oraz na oczyszczanie rynsztoku odprowadzającego nieczystości i wodę opadową¹⁸. Prace te wykonywali zazwyczaj chłopci ze wsi miejskich za 30 groszy tygodniowego wynagrodzenia¹⁹. Nadzór nad nimi sprawował *marstella civitatis*, który zobowiązany był również do przedstawienia wspomnianych już sprawozdań tygodniowych²⁰

W okresie wiosennym i letnim miasto prowadziło szereg prac remontowych i budowlanych. Informacje o wydatkach poniesionych z tego tytułu są w księgach rachunkowych bardzo rozproszone. Prace nadzorowane i koordynowane przez miejskiego cieślę i architekta (*murator*) odnotowywano w dwóch kolejnych działach rachunków: „Carpentario cum familia” oraz „Muratori cum familia”. Podobnie jak w przypadku robót porządkowych trafiły tam sprawozdania z przeprowadzonych w ciągu tygodnia prac na rzecz miasta. W 1599 r. do najczęściej wymienianych w sprawozdaniach ciesielskich prac na ratuszu należało łatanie dziur w dachu. Dzielne wynagrodzenie cieśli wahało się od 5 do 6 groszy, do tego doliczyć trzeba uposażenie chłopów, którzy pomagali przy tych

¹⁵ ANKr., rkps 1754, k. 127.

¹⁶ Tamże, k. 127–135.

¹⁷ Z. Noga, *Budżet miasta Krakowa...*, s. 93.

¹⁸ ANKr., rkps 1523, k. 163–177.

¹⁹ Tamże, k. 141–163.

²⁰ Wydatki na prace porządkowe oraz koszty poniesione na materiały potrzebne do tych prac są stałym działem rozchodów miasta w XVI i XVII w. odnotowywano je w rubrykach zatytułowanych „mastella cum laboratoribus” oraz „ad mastellam empta”. Cotygodniowa regularność sporządzania tych wpisów sprawiła, że dział stanowi kalendarium prac przeprowadzonych na terenie miasta; Z. Noga, *Budżet miasta Krakowa...*, s. 93; ANKr., rkps 1598–1827.

naprawach – 30 groszy tygodniowo²¹. Zdecydowanie lepsze wynagrodzenie otrzymywał murarz pracujący na zlecenie miasta, którego dzienne wynagrodzenie wahało się od 7 do 8 groszy, pomocnik murarza otrzymywał 3 grosze i 9 denarów dziennej pensji²².

W okresie szesnastowiecznej prosperity remontowano i rozbudowywano ratusz krakowski. W 1547 r. do gmachu dobudowano od strony południowej kabaty oraz przeprowadzono remont Izby Radzieckiej za łączną kwotę 161 grzywien i 37 groszy²³. Liczne były również w tym okresie wydatki na miejskie urządzenia. Najbardziej znaczącym wydatkiem był zakupiony w 1524 r. w Norymberdze zegar na wieżę ratuszową, który razem z dostarczonym do niego dzwonem kosztował 250 florenów²⁴. Z powodu pogarszającej się sytuacji ekonomicznej w drugiej połowie XVII w. gmina nie była w stanie ponieść kosztów odbudowy wieży ratuszowej, która spłonęła 25 V 1680 r. Konieczne było szukanie pomocy finansowej. Część kosztów na zakup nowego zegara i odbudowę zniszczonej wieży Kraków otrzymał od króla Jana III Sobieskiego oraz kasztelana krakowskiego Stanisława Warszyckiego. Oprócz wsparcia finansowego król przekazał na budowę również *in natura* drewno z Puszczy Niepołomickiej, natomiast kasztelan krakowski darował 3000 złp i dostarczył materiały żelazne pochodzące z kuźnicy jego córki Teresy, żony Andrzeja Firleja²⁵. Pracami remontowymi kierował cieśla Piotr Beber, który wzniósł zniszczone piętro zegarowe oraz zbudował nowy hełm wieży, wzorowany na ratuszu gdańskim²⁶.

W XVIII w. do narastających problemów natury gospodarczej doszły jeszcze te związane z katastrofalną zarazą z lat 1707–1710 oraz ogromne zniszczenia spowodowane stacjonowaniem nieprzyjacielskich oddziałów. W rachunkach z tego okresu odnotowano szereg wydatków na remont, a raczej prace przy naruszonej w 1703 r. przez wiatr wieży krakowskiego ratusza. Miasto, nie mogąc liczyć na dotacje ze skarbu królewskiego, zmuszone było przeprowadzać szereg prac zabezpieczających ją przed zawaleniem²⁷. W 1749 r. mistrz murarski Chrzanowski przeprowadził odbudowę zniszczonego ganku na wieży. W rachunkach z tego roku odnotowano, iż o wysokość swojego wynagrodzenia musiał

²¹ ANKr., rkps 1675, k. 183–198.

²² Tamże, k. 251–277.

²³ *Prawa, przywileje i statuta...*, s. 1003.

²⁴ Tamże, s. 967.

²⁵ J. Muczowski, dz. cyt., s. 22.

²⁶ Tamże, s. 22–23; S. Tomkowicz, dz. cyt., s. 3.

²⁷ J. Bieniarzówna, *Stulecie Upadku*, w: *Dzieje Krakowa*, t. 2, red. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, Kraków 1984, s. 421.

targować się z ówczesnym lonerem Michałem Awedykiem. Ostatecznie otrzymał 250 złotych polskich, a cały remont ganku kosztował miasto 606 złotych polskich, czyli 42% wszystkich kosztów poniesionych w tym roku na miejskie remonty²⁸.

* * *

Sposób prowadzenia ksiąg rachunkowych uniemożliwia dokładne określenie kosztów, jakie magistrat krakowski ponosił na utrzymanie ratusza. Stałym punktem wydatków były pensje dla pracowników oraz wydatki na materiały niezbędne do funkcjonowania urzędów mieszczących się w ratuszu. Największe koszty ponosiła gmina krakowska z tytułu budowy i renowacji samego budynku. Możliwe do uchwycenia wydatki pokazują, że wraz z postępującym zubożeniem miasta utrzymanie ratusza stanowiło coraz większe obciążenie dla budżetu. Można powiedzieć, że budynek krakowskiego ratusza jest swego rodzaju odzwierciedleniem stanu finansów miasta. W okresie szesnastowiecznej prosperity był rozbudowany i upiększany, a niszczał w czasie gospodarczego i politycznego upadku Krakowa.

Bibliografia

- Bieniarzówna J., *Stulecie Upadku*, w: *Dzieje Krakowa*, t. 2, red. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, Kraków 1984.
- Komorowski W., Sudacka A., *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław 2008.
- Krakowski ratusz w średniowieczu i domniemany Dwór Artusa w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 64, 1998, s. 7–34.
- Muczkowski J., *Dawny krakowski ratusz*, „Rocznik Krakowski” 8, 1906, s. 1–40.
- Noga Z., *Budżet miasta Krakowa na przełomie XVI i XVII w.*, RDSG 70, 2010.
- Noga Z., *Księgi rachunkowe miasta Krakowa XVI–XVIII wieku jako źródło do dziejów politycznych*, w: *Tekst źródła. Krytyka. Interpretacja*, red. B. Trelińska, Warszawa 2005, s. 367–371.
- Noga Z., *Urzednicy miejscy Krakowa, cz. 2: 1500–1794*, Kraków 2008.
- Tomkowicz S., *Wieża dawnego ratusza na rynku krakowskim*, „Rocznik Krakowski” 23, 1932, s. 1–17.

²⁸ ANKr., rkps 1815, k. 23–52.

Karolina Szlęzak

Expenditure to maintain the town hall in Kraków
from the 16th to 18th century

(Summary)

The excellently preserved town archives in Kraków, and above all, the sources of finance, enable extensive research to be conducted on the expenditure incurred to maintain Kraków's town hall. The most important sources are the well preserved records regarding the city's income and expenditure, which contain a lot of information about the expenses incurred for this purpose. In the 16th and 17th century, expenses to meet the needs of the town's chancellery, to provide materials for the town hall building and to carry out maintenance works inside the building were noted in the section titled *praetorii necessaria*. Other expenses "regarding the town hall", relating in particular to repair and construction works, are significantly dispersed in the accounts. The accounts show that throughout the period under discussion the town authorities employed permanent workers to perform some tasks within the town hall building and paid them weekly wages, while other tasks were performed by artisans and workers employed to complete specific tasks. The expenses that can be identified show that with the gradual impoverishment of the town, maintaining the town hall was an increasing burden on its budget. It could be said that the Kraków town hall building is a specific reflection of the state of the town's finances. During the 16th century, the building prospered and was enlarged and enhanced, but fell into disrepair during Kraków's political and economic slump.

Key words: town hall; ledgers, expenses, salaries, Kraków, history of towns.